

Požig Gradišča

IVO ŽAJDELA

Zakaj so Nemci 8. julija 1942 požgali vas Gradišče nad Šmartnim in se kruto znesli nad vaščani? Zaradi predhodnih partizanskih umorov civilistov. Zakaj so vaščani Raven, nedaleč od Gradišča, sovražili partizane? Ker so jih tri leta ropali, zaradi česar so trpeli veliko pomanjkanje.

Marjan Šarec je kot župan Kamnika rad obiskal spomenik NOB na Kostavski planini, posvečen uničevalcem Tuhinjcev.

Ko so marca 1942 prišli komunistični partizani v vas Kostanj nad Šmartnim v Tuhinju, potem ko je bilo za njimi uničenje v Dražgošah, so enaki nevarnosti izpostavili tudi to vas. Hitro je sledila nova tragedija, ubijali so Nemci in partizani, slednji »izdajalce«. Ampak to so bili oni sami. Pa ne le to.

V *Kamniškem zborniku* (str. 76) sicer piše, da so vas Kostanj Nemci požgali 13. aprila 1942, kar pa je verjetno narobe. Opustelo vas Kostanj so požgali vlasovci (kozaki in Čerkezi kot nemški vojaki) v začetku leta 1945. Pogorela je tudi cerkev sv. Doroteje in mežnarija, ostal je zvonik s počenim zvonom. Zgorela je streha, dragoceni kasetni strop in trije oltarji. Podoba sv. Doroteje z glavnega oltarja je bila poškodovana, vendar jo je strokovnjakom po vojni uspelo obnoviti.

Leta 1953 je arhitekt Anton Bitenc naredil načrt za novo streho cerkve. Leta 1954 so jo začeli obnavljati. Ker je bila pod zaščito zavoda za varstvo kulturne dediščine, so za izdelavo posebnih strešnikov v Ljubljani nabavili modele in pripravili les za ostrežje. Udarniško so opravili tesar-

ska dela, nakar so začeli cerkev pokrivati s posebnimi glinenimi ploščami in strešniki. Režim je pokrivanje strehe ustavil, župniku pa naložil občutno denarno »kazen«. Šele leta 1957 je oblast dovolila prekritje strehe z velikimi betonskimi strešniki. Leta 1992 so staro streho zamenjali z novo, leta 1994 so obnovili še fasado, leta 1995 pa še zvonik.

Ustreljeni, sežgani, odpeljani ...

Enako je tudi zgodba o požigu Gradišča povsem prirejena. Nobenega vzroka za dogajanje ni v njej, zato je, kot so vse tovrstne, zlagana. Seveda, saj se je branilo različno partizanstva in upornišva.

8. julija 1942 se je že zgodaj zjutraj nemška policija napotila proti Gradišču nad Šmartnim in pod sv. Miklavžem. Sredi dopoldneva so ljudje v dolini najprej zaslišali rafale brzostrelk, nato zagledali nad Gradiščem in Homom velike oblake dima, skozi katerega so se tu in tam prebili ognjeni zubli. Čez nekaj časa so se na cesti v dolini pripeljali s ceradami pokriti nemški tovornjaki, na katerih so bile gradiške ženske in otroci, določeni za nem-

ška taborišča. Med temi izgnanci je bil tudi komaj en teden stari Peter Homar, ki je štirinajst dni zatem umrl v taborišču. In kaj so policisti tisto dopoldne naredili z moškimi, ki so jih našli v vasi? Trinajst mož in fantov so pred gorečimi poslopji postrelili in jih zmetali v ogenj. Najmlajši med njimi je bil šestnajstletni Ivan Drolc, najstarejši pa sedemdesetletni Franc Drolc (r. 1872). Govorilo se je, da so nekateri ob streljanju bili samo ranjeni in so jih še žive porinili v ogenj.

Po partizanskem umoru

Zakaj se je okupator s tako krutostjo znesel nad hribovsko vasjo? »Zgodba« je več kot krvava in zločinska. 15. maja 1942 so partizani pri Koritnikovih ubili mater osmih nedoraslih otrok Magdo Hančič (1898) in njeno samsko sestro Lucijo Klemen (1894). Pogrebcom, ki so Koritnikovi pospremili na šmarsko pokopališče, so se orosile oči, ko so videli, kako je osem osirotelih otrok ihtelo ob njunem grobu. Zakaj so »borci proti okupatorju« dvignili roke nad dve slabotni ženski? Je bilo to morda potrebno zaradi boja proti okupatorju, ki je tu-

di sam do skrajnosti kruto ravnal s podjarmljenimi Slovenci?

V knjižici Matije Škerbca *Krivda rdeče fronte* (Cleveland, 1954, str. 131) beremo, da so Nemci v Gradišču izvedli svoj grozoviti masaker samo zaradi kazni za partizanski umor dveh žensk. Partizanska literatura tega umora sploh ne omenja. Zakaj pa so ju umorili? Obe sta že pred vojno nastopili pred sodiščem kot priči pri dokazovanju očetovstva nezakonskega otroka njune sosedice. Zamerili sta se ji – in njen brat in partizan Miha Urankar poskrbel za maščevanje. Izkoristil je medvojne razmere, ko je bilo mogoče vsako dejanje primerno kvalificirati. Nemcem so partizani s svojim zločinom v Gradišču odprli skoraj neomejeno možnost za uničevanje slovenskih življenj in premoženja.

In kakšen je bil končni rezultat? Poleg obeh umorjenih žensk še trinajst ustreljenih in sežganih vaščanov. Poleg tega so Nemci odpeljali v taborišča še šestdeset žensk in otrok, štirje dojenčki so v taborišču umrli, cela vas je bila požgana, živina in drugo imetje pa pokradeno in uničeno. Vse to, tako kot v Dražgošah in v nešteto drugih primerih, imajo na grbi komunistični partizani.

Nasilje na Ravnah

Ob koncu poletja 1942 so Nemci v Tuhinjski dolini mobilizirali precej moških za postavljanje žičnih ovir ob razmejitveni črti med nemškim in italijanskim zasedbenim območjem. Odpeljali so jih skozi Škofjo Loko v Sovodenj. Dva meseca so ob razmeroma slabi hrani prenašali težke kolobarje bodeče žice in gradili žično ograjo, ki je ponekod šla kar prek nekdanjih domov tamkajšnjih prebivalcev. Nemci so namreč pred tem v pasu 200 metrov ob mejni črti poslopja požgali in porušili, njihove stanovalce pa preselili.

Kot beremo v pričevanju v knjigi Matije Škerbca *Krivda rdeče fronte* (1. del, str. 131,) so se v vasi Ravne, kakih pet kilometrov iz Šmartna, komunistični partizani zadrževali več kot tri leta. Visoko hribovski kraj jim je ponujal dosti varstva pred Nemci. Kmetom so nasilno jemali živino in prašiče. Partizani so se imeli dobro, ker so ves boljši živež odvzeli kmetom, ki so morali zaradi tega trpeti veliko pomanjkanje. Zaradi tega so bili odločno proti njim.

Ko so partizani mobilizirali po vasi mlade moške, so jih nato postopoma ti zapustili. V vasi je ostalo le še šest moških. Nekoč naj bi partizani »pobrali« vseh šest, jih odgnali v planino in jih tam ubili.

Še dva umora

V zaselku Podbreg pri Hruševki oziroma pod hribom s cerkvijo sv. Miklavža je živel ugledni mož Janez Osolnik (1897). Po po-

klicu je bil mlinar, pred vojno je kot dolgoletni župan občine Šmartno ljudem veliko pomagal s svojim posredovanjem pri oblasteh, zaradi česar je bil splošno priljubljen. 30. novembra 1944 so prišli komunistični partizani in ga umorili.

Iz bližnje okolice ni odšel nihče k partizanom, vse prebivalstvo je bilo proti njim. Partizani so dolžili uglednega Osolnika, da je on kriv, da jih ljudje ne marajo, in so ga po splošnem mnenju prebivalstva umorili le zaradi tega.

V vasi Loke v Tuhinju je živel Adolf Burja, edini sin in edini moški pri hiši, že starejši samski fant (1910), zelo krščanskega in narodnega mišljenja ter daleč okrog splošno spoštovan. Nobenih zvez ni imel z Nemci, bil je zaveden Slovenec in Jugoslovan in proti okupatorju. 7. februarja 1944 so v vas prišli partizani, odgnali Burjo v gozd, kjer so ga najprej strahovito mučili in nato umorili.

Tudi Burjevo smrt je povzročil prej imenovani Janez Berlec, beremo v Škerbčevi knjigi (str. 131–132), »ki je bil Burjev sosed in mu je že prej pred vojno nagajal ob vsaki priliki. Ta komunist se je nekoč bahal: 'Kogar meni izroče, ta je nesrečen, Čahtè /to je njegovo domače ime/ ga kar počasi 'trančira'.«

Umor Burje in Slaparja

Na str. 132 omenjene Škerbčeve knjige beremo o še enem Berlečevem zločinu. 3. avgusta 1943 »je prišel ta Brlec s trumo partizanov v vas Snovik nasilno mobilizirati moške. Prišel je tudi v hišo, kjer se pravi pri Bizjaku; tam so imeli mladega, komaj 18 let starega sina, čigar imena se več ne spomnim. Ker se je ta mladi fant izgovarjal, da ne more k partizanom, ker je bolan, ga je Brlec ustrelil pred družino sredi domače hiše.« Na farni spominski plošči v Šmartnem je več podatkov o njem: Stanislav Burja, Bezjakov, 1923–1943.

In še (Škerbec, str. 132): »Prav blizu Šmartna leži vas Sidol, kjer je živel neki kmet, ki se je oborožil z lovsko puško, da bi se branil proti partizanom. Neko noč /9. septembra 1942/ je oddelek komunistov obkolil njegovo hišo in skušal vdreti v njo. Kmet pa se je dolgo branil, dokler mu ni zmanjkalo streliva. Nato se je skril, da ga partizani niso mogli najti. Vsa borba se je vršila blizu nemške žandarmerijske postojanke; nemški žandarji so čuli streljanje in vpitje, pa se niso ganili niti niso oddali nobenega strela v varstvo napadenemu.« Tudi o njem izvemo nekaj več podatkov na farni spominski plošči v Šmartnem: Franc Slapar, Mošenkov, 1915–1942.

Sicer pri Škerbcu (str. 133) beremo o še enem primeru partizanskega umora v Sidolu: »V vasi Sidol blizu Šmartnega je leta 1943 kosil na polju deteljo na domači njivi kakih 26 let star fant France, po do-

mače Močnikar. Mimo so prišli Titovi partizani in fanta brez vsakega razloga ustrelili kar na njivi.«

Osebe s tem imenom ni na farnih spominskih ploščah v Šmartnem.

Kostavska planina

Poglejmo najprej, kaj o dogodku na Kostavski planini govorijo slavilci partizanov. Občina Kamnik tam vsako leto prireja borčevske proslave, med govorci so vedno kamniški politiki, župani ali podžupani, Šarci, Žavbiji, Slaparji.

Govorijo o »bitki« na Kostavski planini, ki se je zgodila 24. decembra 1942, ko je reorganiziran odred Kamniškega bataljo-

Podžupan Kamnika Igor Žavbi kot govorec na prizorišču partizansko-nemškega zločina nad vaščani Gradišča v Tuhinjski dolini.

na napadlo »več tisoč sovražnikov«. V enakem boju, saj so Nemci napadli z »več kot dvajsetkratno« premočjo, je bilo ubitih 16 »kamniških borcev«.

Ali: V noči na 24. december 1942 so partizani taborili na Kostavski planini. »Vsled izdaje« so jih Nemci obkolili in napadli. V taborišču je bilo 80 borcev, pri obkoljevanju pa naj bi sodelovalo 3000 nemških vojakov. Velikanska premoč Nemcev, ki so se jim pridružili raztrganci, je »zahtevala 16 tovarišev, najboljših kamniških borcev«. Tako lahko preberemo, da je osemletni Janko Podbevšek - Polžek ves v solzah prišel prosit, naj se nekdo splazi k njegovemu padlemu stricu Petru, da reši brzostrelko. Novi komandant Vido si je sam vzel življenje, ker je bil hudo ranjen v trebuh. Ubit je bil tudi Janez Ogrin - Lojze, ki je z mitraljezom varoval borce v napadu. Med ubitimi je bil tudi komandant Kamniškega odreda Matija Blejc, kasneje so ga razglasili za »narodnega heroja«, takrat star 28 let. Ta boj naj bi pomenil tudi konec »izrazitega partizanskega bojevanja v kamniškem okrožju«, kajti dogodek na Kostavski planini je imel »že vse značilnosti pravega vojaškega spopada, partizanske bojne enote pa so dobile značaj redne vojske«. ■

Nadaljevanje prihodnjič